

Батько та дочка (1893)

Грінченко Борис Дмитрович

I

Мала Маруся зосталася дома сама. Її батько пішов на роботу в шахту. Ні братів, ні сестер у неї не було;

Мати її вмерла, тим вона завсігди зоставалася сама, як батько йшов на роботу.

Вони прийшли сюди з села. Маруся залюбки згадує той час, як вона там із матір'ю жила. Тільки це давно, давно було! Вона ледве пригадує молоде вродливе обличчя з великими темними очима. Вона пригадує, як це обличчя, без краю ласкаве, схиялося до неї, а дбайливі руки вкривали її тепліше, і тихий материн голос казав:

— Спи, моя голубко! Спи, моє серденько!

Багато з того, що тоді було, позабувалося — адже їй тільки чотири роки було, як мати вмерла, — але цей чарівний образ ніколи не зникав з душі бідної дівчини-сироти.

Її батька звали Максимом. Він був безземельний, бо Марусин дід, за панського ще права, був при панах, а не хліборобом, і через те землі йому не дано. Як Максим дружився, то його матері вже не було на світі, та й батько незабаром по тому вмер. Зостався Максим сам із жінкою.

У їх була тільки хатка та дворища клопоть, а землю хліборобну наймати доводилось. Поки мати Марусина жива була, — вони так-сяк господарювали; а вже як вона вмерла (тільки п'ять год за чоловіком і пожила), то тоді господарство зовсім занепало, бо й не можна було хазяйнувати без господині. Максим не схотів женитися вдруге; він оддав Марусю в сім'ю до своєї сестри, а сам позабивав вікна та двері у батьковій хаті та й подався заробляти на шахти.

У тітки Маруся вижила чотири роки. Важко їй там було жити!

Вона завсігди була як чужа, як приймачка у цій сім'ї. Там було вже четверо дітей та двоє старих, — то Маруся була аж сьомою. Усім треба було надати їсти, всіх треба було якось одягти. Тітка з дядьком з усієї сили працювали, годуючи сім'ю, — тож не дивно, що вони часом натякали Марусі, що вона не «своя». Правда, Максим платив сестрі за дочку скількись там грошей. Тітка з дядьком знали, що цих грошей стане, щоб прогодувати дівчину. А все їм здавалося часом, що Маруся — зайвий клопіт у їх; здавалося це їм того, що важка робота в убозтві зучила їх труситися над кожною крихтою.

Через те Маруся не знала жалування в цій сім'ї. Воно і свої діти тітка не дуже милувала, та все ж то були свої: хоч і покартає, та й пожалує потім. А Маруся була «не своя», хоч і родичка. Тим вона чула від тітки здебільшого саме бурчання та гримання і мало, дуже мало коли зазнавала жалування.

Еге, вона не знала жалування, того пестливого материного жалування, що так добре його видно навіть, як гляне мати, як погладе дитину по голівці. Оце саме й було найбільшим горем бідній уразливій дівчині. Тим і образ той, як мати її пестує, нахилившись до її, Марусиною,

приголов'я, зберігся в дитячій душі такий звабливо-чарівничий.

Найбільша радість Марусі була, як у неробочий день часом приходив до неї батько.

Він дуже любив Марусю, завсігди приносив їй якого гостинця, садовив її до себе на коліна, як вона була маленькою, і так багато розмовляв із нею, як вона підросла. З самим батьком тільки розмовляла вона зовсім щиро, сам батько тільки й знав, чим вона журилася та з чого раділа.

І ото, як одного разу сиділи вони вдвох у садку, її журба за рідним пестуванням вибухнула відразу.

— Візьміть мене, візьміть мене до себе, татку! Я не хочу тут більше жити! — благала, ридаючи, дівчина, припадаючи своєю маленькою чорнявою голівонькою батькові до колін.

— Серденько моє, куди ж я тебе візьму? Адже я в казармі живу, — там тобі не можна жити, — впевняв її батько.

— Я буду там жити, я буду вам пособляти, — тільки візьміть мене!

— Дурненьке! Ти не знаєш, що то таке казарма. Там кисно, нечисто, там живуть самі великі чоловіки, а дітям там не можна жити. Ніяк мені тебе, дочко, взяти.

І справді не міг батько взяти Марусю. Казарма, де шахтарі жили, — це була довга, кисна й брудна будівля. В ній жили робітники й спали всі покотом на одному полу, а піл тягся через усю хату. Будівля була дуже вузька, бо між полом та другою стіною ледве можна було пройти, щоб лягти на піл. Тут не можна було жити сім'єю — ось через віщо Марусин батько не міг її до себе взяти.

Але її сльози зворушили йому серце, і він почав думати, яким би способом зробити, щоб дочці було жити краще. Він згадував усіх своїх родичів, силкуючись угадати, хто з їх був би ласкавіший до Марусі, щоб туди віддати її, у сестри забравши. Та нічого не надумав. Таких родичів не було; були й гарні люди, та хто ж його знає, як у їх Марусі буде. Адже й сестра його — людина гарна, а Марусі важко в неї жити. Та ще й те: сестра гніватиметься, коли взяти в неї дівчину, а кому іншому віддати.

Відразу йому згадалося: а що, якби й справді послухатися Марусі та й узяти її жити до себе? Тільки не в казарму, а в землянку. Бо на шахтах робітники жили то в казармі, а то ще й у низеньких, поганеньких, землею критих хатках, що звалися землянками. Такі землянки, давано самим тим шахтарям, що в їх сім'ї були. А що, якби й він попрохав собі землянку?

Звісно, мабуть, так буде, що її не дадуть йому, та але ж: догнав — не догнав, а побігти можна. Та й єсть одна землянка-пустка, — правда, така, що вже гіршої й не буває, так що ж його зробиш? А проте, таку негодящу, може, швидше й дадуть. Це вже як управитель над шахтами скаже, — як потрапиш до його в слухний час, то може й дасть.

А вже й тарно було б жити з Марусею вдвох! Погано самому, важко жити! А якби Маруся — от би добре було!.. Максим уже собі в'являв те радісне — життя...

Так думаючи, подався Максим до управителя. Мабуть, у слухний час він прийшов.

— Нащо тобі землянка? — допитувавсь управитель.

— Та дочка в мене маненька, дак не можна їй у казармі жити, — казав Максим.

— А чом же вона з матір'ю не живе?

— Бо нема в неї матері, а в людей важко жити. Ото й доводиться мені до себе взяти її. А хіба ж можна в казармі з нею жити? Дозвольте вже, спасибі вам, жити в тій землянці, — однак вона без догляду розвалиться, а ми її держатимем цілу.

— А воно й правда, що розвалиться, — подумав управитель і згодився. — Ну, гаразд, — можеш туди переходити.

Низько вклонившись, вийшов од управителя Максим, та й пішов просто до землянки. Вона справді була поганенька: шпаруни пообпадали, хворостяна покрівля (стелі по землянках не буває) погнулась у середину від землі, що на їй було насипано; одно віконце, та й те без шибок, а двері висіли на бік на одній завісі. Не дожидаючи, поки все те звелить управитель полагодити, Максим заходився своїм коштом усе, що треба, робити. Він полагодив двері, засклав вікно й навіть думав був заходжуватись хату мазати, та не було коли.

— Хай уже Маруся сама вимаже, — подумав Максим і, скоро прийшла неділя, узяв Марусю від сестри до себе, у свою нову хату.

Весела була Маруся без краю. Байдуже їй було, що ця хата така обідрана: вона здавалась їй чудово гарною, — бо ж вона в їй порядкувала й хазяйнувала, як хотіла. Вона, як здолала своїми малими руками, вимазала хату, а комин помалювала червоними та синіми кривульками, що були такі, як квітки, і квітками, що були такі, як кривульки, і те малювання не то їй, а й Максимові навіть здавалося чудовим. Максим приладнав стіл та лаву, — і от уже й хата така, як треба, стала.

Вже ж, мабуть, як і раділа Маруся, а ще дужче Максим! Який він був радий, що взяв Марусю до себе! Щодня тепер він приходив з роботи не в брудну, вонючу й кисну казарму, а в чистенький біленький захисточок, і там його стрівала дочка, і він міг відпочити й порадіти, дивлячись, як вона господарює, мов і справжня господиня.

З того часу життя Максимове та Марусине пішло рівно та спокійно. Щодня вранці рано Максим ішов на роботу, а Маруся лишалася дома сама. Вона починала господарювати.

Як жила вона в тітки, то була найбільшою дівчиною в сім'ї. Тим на неї накинуто було багато роботи, що її роблять звичайно тільки більші дівчата. Тоді їй це було важко, а тепер вона рада була, що так трапилося, бо вона навчилася багато дечого робити за справжню господиню, а тепер саме цього їй і треба було. Отож, що сама знаючи, а що батька питаючи, — вона, як уміла, варила їсти. Не завсідги їй щастило, а найбільше отой борщ дався їй узнаки, — ніяк, звичайно, не хоче бути добрий на смак! Ну, та це ще не велике лихо було, бо батько й дочка не звикли ласо їсти, а після щоденної важкої роботи в шахті Максимові завсідги добре хотілося їсти ввечері.

Кажу — ввечері, бо тільки ввечері приходив він з роботи додому. Він бив вугіль, той, що їм топлять, а вугіль той глибоко в землі лежить. Щоб досягти до його, копають глибокі колодязі (шахти) та й копаються на всі боки попід землею, — скрізь таких нір та печер понаробляють. Отож як залізе Максим у таку нору, глибоко-глибоко під землю, дак уже й не вилазить звідти весь день, — там і обіда те, що з дому візьме. А Маруся дома сама обідає— так, не дуже варить, а більше вчорашнє доїдає. А вже ввечері як треба вони їли.

Як упорається Маруся, то звичайно шиє. Шила вона поганенько, та все ж полатати одежину яку могла, — то й досить цього було. А шити нове вона у сусіди Горпини вчилася. Чоловік Горпини теж на шахті робив, а Горпина часом учила дівчат шити. Маруся замкне свою хатку та

й біжить до неї вчитися. А то часом дві-три дівчини-подруги прибігали до неї шити, — щоб веселіше було. Прибіжать, набалакають повну хату і звеселять Марусю.

Увечері приходив Максим, а в свято, то й увесь день дома був. Отоді Марусі найвеселіше було. Жде було — не діждеться, як загуде машина ввечері, — ото, щоб роботу шахтарі кидали. Тільки загуде, — вона так і метнеться готувати все, що треба. От уже й ходу чути, двері відчиняються і знайома чорна постать стає на порозі.

— Ой, які ж ви чорні, тату! — мало не щоразу скрикує Маруся, скоро батька вздрить.

І справді, не то одежа у Максима вся чорна від вугілля, а й обличчя таке чорне від сажі, як у арапа, — тільки зуби та очі блищать на чорному.

— А тобі не до вподоби? — сміється Максим. — Ну, то давай умиваться!

Маруся тікає аж на піч, у куточок, а Максим тим часом умивається та передягається.

— От і вже! — каже він.

Маруся вилазить зі своєї схованки, прибирає швиденько, що треба, і вже трохи згодом сидять обоє за столом, а на столі в мисці гарячий борщ парує.

Повечерявши, вони розмовляють.

В старовину, живучи в казармі, Максим, прийшовши з роботи, поспішався, звичайно, швидше спати. І це не через те саме, що він утомлявся, а й тим, що йому зовсім гидке було життя в казармі — з брудом, з пияцтвом та іншим. Він поспішався швидше заснути, щоб хоч не бачити того бруду й гидоти, що серед неї доводилось йому жити. А тепер йому не хотілося спати, і щовечора вони вдвох розмовляли, часом і довгенько. Маруся цікаво слухала, що оповідав їй батько про шахти, про те, як у їх роблять. Вона здригалася з остраху, уявляючи собі, як її татко лежить глибоко під землею в норі, а та нора ось-ось завалиться й засипле його навіки, — лежить і б'є кайлом вугіль... Часто згадували вони покійну Марусину матір, і це були такі сумні, такі солодкі розмови!

Але ще більше розмовляли вони про свої заміри. Тими замірами вони жили, ті заміри звеселяли їм важке та хмурне життя.

У Максима була одна мрія. Він був безземельний, і йому здавалося, що нема більшого щастя над те, коли чоловік має клапоть свого поля. На шахти він пішов тим, що ніяк було хазяйнувати, а якби хазяйнувати можна було, то залюбки кинув би він шахти. І ото розмовляючи одного разу так увечері, він звірив дочці свої мрії.

— Знаєш, Марусе, що я думаю?

— А що, татку?

— А добре було б жити не тут і не ходити в шахту, а жити дома у своїй хаті та господарювати як треба.

— Ой і гарно ж було б, господи! — скрикує Маруся, й оченята в неї блищать.

— Еге, гарно... — каже Максим. — Якби то зібрати грошей хоч трошки та купити поле...

— Ой купіть, татку, купіть!

— Не дуже швидко й купиш! На це треба грошей. Та ще хіба з самим полем що зробиш? Треба ще й струменту скільки, пару волів або хоч коняку...

Чорнява голівка Марусина, сумуючи, схиляється, але зараз надія знову займається у дитини в очах.

— Ну, то що? Ми назбираємо грошей на струмент, і на воли, й на все.

— Не легенько його збирати, дочко! А проте — бог допоможе. Уже трохи таки я й назбирав (тільки про це нікому не хвались). Заробити можна тут добре, а витрачуєм на себе ми не багато, — то й можна назбирати хоч на поганеньке хазяйствечко. Тільки доведеться ще поробитись добре.

— А довго ж?

— Та таки довгенько, дочко, — зо два чи зо три роки ще.

Маруся зовсім засмучується.

— Та й довго ж! — каже вона, знову похнюплюючись.

— Довго? Ні, це ще не довго! Та й не можна раніше. Треба, щоб ти піросла, справжньою господинею стала. Бо хто ж у мене хазяйнуватиме? Тепер тобі десять років, а за три роки буде тринадцять. І то ще мала будеш, — не впораєшся. Та дарма! Візьмемо до себе бабу Оксану, — вона порядок даватиме.

Баба Оксана була під літами, та ще кріпка собі жінка, бездітна, безхатня; колись була вона хазяйкою, і а як умер чоловік, пішла ходити по наймах та й ходила вже років з десятків. Максим знав, що вона могла б; пособити йому і залюбки пішла б до його, бо в його хаті була б вона не за наймичку, а за господиню.

— Та навіщо ж її брати? — сперечається Маруся. — Наче я сама не впораюсь! Та я і вдень, і вночі робитиму.

— Ну, воно трохи важкенько без відпочинку день і ніч робити, — сміється Максим, — а баба Оксана тобі шкоди не зробить, а порядок дасть, бо ти порядку не знаєш.

— Та вже хай приходе! — говорить врешті Маруся. — Вона не сердита.

Отаке надумали батько з дочкою та й завзялись досягти свого.

Вони zostалися на шахтах і так прожили ще два роки. Увесь цей час одно марили вони про те, як вони колись житимуть, та трохи не щовечора вишукували вони все нове цікаве в цій справі та розмовляли про його. Тими мріями та розмовами кращало життя Максимові та Марусі, а без їх воно було б дуже невеселе, бо й батькові, й дочці доводилось багато й важко робити. Якби не було в їх надії, що тією роботою осягнуть вони мету бажану, було б життя їм безрадісне. А тепер Максим з усієї сили гнався за заробітком і робив часто над міру. Маруся ж не тільки клопоталася хатнім ділом (а це такій малій дівчині було важко), а ще й щиро вчилася шити, — вона-бо хотіла, щоб усе вміти шити, як дома господарюватиме.

Отож, поробившись так ще два роки, Максим зібрав стільки грошей, що міг би вже собі клопоть поля купити, а до його коняку та ще дещо. Він поле й купив (продав у його слободі один чоловік), а більше нічого не купував, бо дожидався ярмарку весняного, що бував у ближній

слободі. Як же прийшла весна, купив Максим зерна, найняв чоловіка зорати та засіяти йому ниву. А сам зостався поки на шахті, бо трапилась така робота, що дуже добре заробити можна було. То й зважився Максим перебути на шахтах весну до зелених свят, а вже тоді подаватися додому на село.

І батько, і дочка так-то вже дожидалися тих свят! Маруся лічила б не то дні, а й години, що до тих зелених свят zostалися, — та шкода, що на години лічити не знала! А й довгий здався їй цей час, — довший за ті три роки, що вони вижили тут. Та вже ж хоч і як довго час той тягся, а таки й йому край приходив. Сьогодні вранці полічила Маруся, що жити їм на шахтах усього шість день zostалося, і сказала про це батькові, як він ішов на роботу.

— Правда, правда, дочко, — відмовив Максим, — у суботу гроші за тиждень віддаватимуть, — а тоді гайда!

— Ой, господи! як же ж то ще довго до суботи! — зітхнула Маруся.

— Та вже якось доживемо! — розважав її батько. — Ну, зоставайся здорова, ясочко!

II

Пішов батько, а Маруся zostалася сама. Вона швиденько попривирала в хаті і визирнула у віконце. Там сонечко вже зійшло. На дворі було весело та любо. Марусі заманулося туди. Та в неї була робота: вона дошивала сьогодні сорочку батькові, та таку, що сама всю пошила, а це було вперше. Ця робота була їй така люби, що вона швидше одвернулася од вікна, щоб і спокуси не було, та й заходилася шити.

Як шиєш, то можна й думати.

І Маруся думала собі про те, як вони переїздитимуть звідси, та якого це клопоту буде. Та дарма — якось воно буде, а як улаштується — от тоді добре! У своїй хаті! Своя хата дуже більша за цю землянку та така весела! А коло хати Маруся квіток-квіток понасаджує, — от як у її матері було — це так кажуть, бо вона сама не пам'ята цього. Татко каже, що він ще садитиме садовину в тому садочку, що вже там є. От добро — свій садок! Вийдеш у його: сонечко сяє, пташки щебечуть, вишеньки червоніють — вже ж і гарно!

Маруся всміхнулася радісно та й... схаменулася. За своїми думками вона й не помітила, що вже й голку з рук пустила, і не шиє вже. Трошки засоромилась та швидше знову до роботи. І так щиренько шила до обід.

Опівдні чує, — гуде машина: це обід шахтарям. Маруся й собі кинула шити та трошки підгодувалася тим, що вчора не доїли, а варити самій собі вранці не схотіла, бо дуже з сорочкою поспішалася. Попоївши, — знову до шиття. Чує й машина гуде, — це вже й татко пообідав і робити заходився.

Пошилася Маруся так ще з годину. Коли чує, — машина знову загула. Дівчина здивувалася. Чого це вона? У такий час вона не гуде, — а тепер же нащо? А проте вона недовго тим цікавилася і забулася була про це, діла свого пильнуючи. Коли трохи згодом, — чує, гомін якийсь на вулиці. Щось наче біжить, та ще й не одно, гомонить та кричить щось.

— Що воно за знак? — подумала Маруся й визирнула у віконце.

Дивиться, біжать люди та щось гукають. Здалося те Марусі цікаве. Вона вискочила з хати. Люди вже перебігли, й вона не могла ні про віщо довідатися. Та трохи згодом побачила, —

біжить проз неї знайома дівчина туди, куди й люди побігли.

— Галько! — гукнула вона до неї. — Галько!

Галька спинилась і вздріла Марусю.

— Ой, Марусю, сестричко!.. Ой що ж там зробилося — шахту залило! — ледве поспішила казати дівчина, бо дух їй від швидкого бігу забивало.

Маруся спершу не зрозуміла й спиталася:

— Яку шахту? де?

— Та нову шахту. Так, кажуть, водою й залило!

— А тобі ж хто казав? — спиталася Маруся.

— Та люди ж бігли та й кричали, що залило. Ходім туди! — казала Галька поспішаючись.

Маруся мовчала. Вона ніяк не могла зрозуміти, звідки взялася вода заливати шахту, коли скрізь було сухо. Та вона не довго про це думала. Інша думка вразила її: у тій шахті робив її батько, — то це й його залило? Ця думка вдарила її, мов стрель стрельнув, і вона трохи не впала.

— Ой, Марусю, яка ти бліда-бліда стала! — скрикнула Галька, підбігаючи до неї. — От спасибі богові, що мій батько не в новій шахті, а то лихо було б! А твій, Марусю, в якій?

— У новій...

— От бідна ти!.. — пожаліла Галька. — Ходімо ж туди!

— Ходім! ходім! — одразу стрепенулась Маруся, вхопила Гальку за руку й потягла її за собою.

— Та не так-бо швидко, сестричко! — пручалася та, — а то я не підбіжу.

Від землянки, де Маруся жила, до нової шахти було не дуже далеко, і дівчата швидко туди добігли.

Що ближче вони підбігали до неї, то більше людей їм стрівалося, що туди ж бігли, а коло самої шахти зібралася вже чимала юрма, — тут був управитель над шахтами, штегер, шахтарі, що не пішли сьогодні на роботу, кілька жінок з дітьми. Деякі жінки плакали, навіть тужили.

Держачися за руки, полізли дівчата поміж народ і з бідою дотовпились аж на середину між люди. Там вони побачили, — якийсь чоловік сидить на каменюці, на вугільний вагончик злігши. Маруся відразу його пізнала: то був Семен, шахтар, що робив у одній шахті з її батьком. Він був тепер увесь мокрий, і видно було, що з їм сталося щось: чи хворий він, чи в шахті прибито. Біля його стояв управитель, високий чорнявий чоловік, і наказував штегерові:

— Підніміть двадцять чоловік з шахт! Обидва смоки сюди з локомотивчиком швидше!

Штегер побіг. Управитель повернувся до Семена.

— Ну, та як же воно було?

— Так! — відмовив Семен, сидячи й кривлячись часом, певне з болю. — Ми били вугіль удвох з

Іваном. Коли це як зашумить! Ми зирк, — а вода так і суне! Кинулись бігти, — так хіба ж його втечеш? Як ухопило нас, як понесло!.. Зараз я Івана й загубив, — утоп, мабуть, бідолаха. А я вже силкуюся тільки, щоб далі від стін та від стовпів бути. А воно мене як закруте та об стовп головою — лусь! Почорніло мені в очах, — от, думаю, край! Аж воно, хвала богові, й нічого — мабуть, не дуже вдарило. Потім ще не раз било, та не головою. Якби була сторчова шахта, — пропав би! Ну, а з похідної винесло водою на білий світ.

— А правда, — казав якийсь шахтар, — у сторчовій край! А з похідної може й винести. Щастя твоє!

— Та звідки ж та вода взялася? — допитувався другий шахтар. Хтось одмовив:

— Та з старої шахти. Уже, мабуть, з рік, як вона повна води — залило ж. Вони, мабуть, підійшли під неї або до неї та й пробілися туди, — от воно й залило.

— А ти хіба знаєш?

— Авжеж знаю, бо в старій шахті було повно води, а тепер у глиб вода пішла.

— Лихо та й годі!

— А скільки людей у шахті? — спитавсь управитель у десятника.

— Та, хвала богові, не багато: було десятеро, одного винесло, а дев'ятеро там, — відмовив той.

Маруся протовпилася аж до шахти. Це була не сторчова шахта, не така, як колодязь, а була це похідна шахта, така, що як печера йшла у землю вглиб, і шахтарів не спускано в неї, як у сторчову, а вони просто ходили туди... Тепер вона була вщерть повна нечистої, якоїсь рудої води. Вода дійшла вже доти, поки їй треба було, і стояла тихо. Шахта здавалася зовсім мертвою. І справді, — вона була могильною ямою тим нещасливим, що в їй робили. І її, Марусин, батько в цій ямі.

Маруся, знесилена, сіла на вугільний вагончик, що там стояв: Галька сіпала її за руку, казала, що треба відійти від шахти, але Маруся мов не чула її, сиділа непорушне, втупивши очі в ту яму з каламутною водою, що поглинула її батька. Галька подождала трохи, а далі, бачивши, що Маруся не хоче йти з нею, відійшла.

Тим часом людей побільшало. Поприбігали шахтарі з другої шахти. Привезено смоки, локомотив маненький, і почали їх становити.

— А ця чого тут? — здивувався штегер, Марусю вздрівши. — Геть звідціля, тут машина стане!

Маруся не ворухнулась; він узяв її за руку.

— Чуєш, іди звідціля!

Він хотів стягти її з вагончика.

— Не займайте мене! — скрикнула вона. — Там татко!

Штегер несамохіть пустив її руку.

— Що там таке? — спитав управитель, підходячи.

— Та ось, — показав штегер, — дівчина. Батько її там.

— Одведіть її звідціля! — звелів управитель.

Штегер знов узявся до неї.

— Я не хочу! Я не піду! — і пручалась, і благала Маруся. — Дайте мені тут сидіти: я нічого не робитиму, я тільки ждатиму!

Почувши спірку, жінки протовпились наперед.

— Ой, господи, чия ж то? — почулося поміж їми.

— Максимова.

— От сердешна сирота! То матері не було, а тепер і батька нема.

— Одведіть геть жінок та дітей! — знову звелів управитель.

Жінок відштовхнули назад. Але з Марусею справа була важча. Вона пручалась, кричала й не хотіла йти.

— Що я вам роблю? Я буду тут, я тільки дивитимусь, тільки ждатиму. Там татко!.. Ой, там же ж татко!

Управителеві жалко стало Марусі. Він підійшов до неї.

— Дівчино, йди звідціля, — тут становитимуть машини. Машини витягатимуть воду з шахти. Хіба ти не хочеш, щоб твого батька вирятовано з шахти?

Почувши це, Маруся відразу встала й одійшла набік. Вона сіла на ту каменюку, де попереду сидів Се'мен, той, що вода його з шахти викинула (бо його вже кудись поведено). Звідси видко було все, що коло шахти робилося.

Смоки становили недовго. Трохи згодом машина забухтіла. Маруся здригнулася й устала.

По той бік шахти вже лилася з кишки вода, лилася просто на землю й стікала туди, наниз, до яру. Маруся дивилася довго на цю нечисту воду і врешті глянула на шахту. Вона думала, що тут води вже добре поменшало. Вона помилилася. У широкій ямі як було повно води, так і тепер зосталося. Маруся знову сіла на каменюку й почала дивитися на шахту, дожидаючись, поки поменшає води. Вона маїю що чула з того, що робилося навкруг неї, — уся-бо її увага повернулася на одно — на воду.

Але вода не подавалась. Принаймні Маруся цього не помічала. На таку широку яму мало було цих смоків та інших не було, бо шахта була вбога.

Проминуло півгодини, година й більш. Люди порозходились. Дві жінки, що їх чоловіки в шахті були, довго стояли й плакали, але врешті й ті пішли. Зосталися самі ті, що робили коло смоків, та Маруся.

Вона й тепер сиділа на каменюці, її кілька разів хотіли прогнати, та все пожаліють і не проженуть. Тільки години за дві роботи помітила дівчина добре, що вода подалась нижче від країв. Тоді вона ще пильніше почала дивитися. Та даремно пильнувала. Вода подавалась так, що оком не можна було помітити. Марусю починала вже обнімати безнадійна туга. Вона довго

не насмілювалась, потім таки встала і підійшла до одного робітника.

— Дядьку, — несміливо почала вона, — чи скоро?

— Що — скоро? — спитався трохи сердито, трохи дивуючись чоловік.

— Чи скоро воду витягнете?

— Ге-ге, дівчино! Ще довгенько тобі дождатися! Ще днів із п'ять поробимось. А йди лишень звідси, не заважай!

Маруся відійшла. Ті слова її вразили. Вона сподівалася, що все зробиться сьогодні. Вона була певна, що її татко ще живий. Він, певно, обрятувався у який закапелок, — такий, що й вода туди не досягне, — там він сидить і домагається, поки воду витягнуть. Але воду витягнуть аж через п'ять день. Чи вже ж цьому правда? Та'дже ж у татка нема чого їсти, — він умре з голоду, коли п'ять день просидить у шахті, не ївши.

Ой, боже ж мій! Що їй зробити, щоб пособити, щоб швидше обрятувати татка, не дати йому вмерти з голоду? Бідолашна Маруся морочила собі голову і з тугою безнадійною впевнялася, що пособити вона нічим не може, що навіть, якби життя своє віддала, то й тоді не могла б і на один ступінь посунути наперед діло.

З такими тяжкими думками просиділа вона до вечора. Вона хотіла була зостатися тут і на ніч, та її взято за руку й одведено геть. Вона постояла трохи віддалік і пішла додому, мало розбираючи, що вона робить.

Вона ввійшла в свою темну хатину, сіла на каву, зіперлась на стіл та й зацікавилася так. Вона сама не помітила, як страшна втома, що відняла в неї всю силу, кинула її в сон, і вона заснула як мертва, впавши на лаву.

Вона прокинулася несподівано серед ночі.

Навкруги була темрява. Дівчина не могла зрозуміти, що з нею. Вона підвелася й почала згадувати, що сталося. Яку хвилину вона думала, напружуючи думку, й відразу згадала, все згадала. Вона скрикнула несамовито й кинулася з лави насеред хати.

Її татко в шахті, його залила вода, він умирає з голоду! Невимовна, безнадійна, страшна туга обхопила дівчину. Вона почала ридати, але ридання те подібне було більш до несамовитого крику, ніж до ридання.

Округи була темрява — чорна, важка, похмура темрява, і серед цієї темряви, долі в хаті, нікому не видна, від усіх покинута, сиділа маленька посиротіла дівчинка і, обхопивши руками худі коліна, билася об ці коліна головою й ридала, кричала з нестерпучого болю. Вона губила все, що мала в житті: оборону, любов, усе своє щастя — чи то ж могла вона не ридати, не розриватися з несамовитого плачу, не бажати, щоб розпалена голова розбилася об худі коліна?

І вона ридала.

Чи довго це було, — вона, звісно, не знала. Але дедалі плач її ставав усе хрипкіший, усе тихший та тихший. Ридання ще змагалось, ще розривало груди, але в грудях уже не ставало сили його видержувати, але в горла вже не ставало змоги вилити голосом безнадійну муку. Ридання потроху стихло. Дівчина припала головою до колін та так і зацікавилася, і якби не здригалося іноді тіло її перемучене, була б це мертва постать.

А тим часом ніч уже кінчалась, і похмурий невеселий день уже зазирає у вікно. Маруся не помічала цього, не помічала, як потроху білшали перед нею стіни, піч, як висувалися з темряви стіл та ікони в кутку. Але як розвиднилось добре, вона помітила світ. Підвелася з долівки і хитаючися вийшла з хати.

Вона пішла до шахти і пройшла до неї спотикаючись. Там була така сама робота, як і вчора. Маруся глянула на воду й скрикнула з ляку: за весь час, відколи роблено, вода подалась тільки як на піваршина. Знесилена сіла вона на ту каменюку, де й учора сиділа. Та вона не хотіла коритися тій несилі, вона хотіла бути тут, дождатися й діждатися.

І вона сиділа. Працювали, розмовляли, метушились робітники, плюскала вода, бухтіла парова машина, але все це Маруся мало й помічала. З німою тугою не спускала вона очей з ями, повної води, й ждала. Чого вона могла ждати?

Так минув день, а Марусина постать усе маячила на каменюці. Робітники вже не прогнали її. їм було жалко дивитися на цю дівчинку, таку без краю сумну, що, здавалось, то живий жаль, живий сум прийшов у тілі людському та й сів отут на камені, нагадуючи людям про те нещастя, про те горе, яке ховалося там, глибоко попід землею, заховане, запечатане цією каламутною водою. Вони давали їй їсти, та вона не схотіла. До неї прибігла Галька, приходила Горпина, — та жінка, що вчила її шити, — вона ледве промовила з їми кілька слів. Горпина хотіла взяти дівчину з собою, та Маруся не пішла. Однак Горпина примусила її з'їсти пиріжок, що принесла їй з дому.

Так поминув день до вечора, а ввечері Маруся вернулася в свою хату. Не знала, що їй робити, як розважитися. Схотіла молитися. І вона молилася, проказуючи не молитву, а свої слова, свої ледве зрозумілі благання. Це немов заспокоїло її. Вона заснула. Але спала не довго і прокинулася іще вночі — сиділа й дожидала світання.

Ледве свінуло надворі, — вона вже побігла з хати. Але біля шахти було те ж: метушились робітники, бухтіла машина, хлюскали смоки. Тільки, як ближче підійшла, помітила вона й відміну: води в ямі вже не було видно, — вона була десь там глибоко, і звідти тягли її смоки.

Маруся сіла на старе місце.

Вона прийшла з надією, і надія держалася деякий час у неї в грудях. Але потроху надія починала зникати, і пекуча німа туга безнадійна обнімала дівчину. В її маленькій голівоньці плутались безладно чорні, страшні думки. Ні, ніколи не спорожнять цієї клятої безодні! Адже вона позаливала всі закапелки, — чи то ж виберуть її звідти? А якщо й виберуть, то коли? Тоді, як татко вмер з голоду. Умер? Боже мій милий! А тепер? Може, він уже тепер умер, може, вже давно залила його вода? А коли й не потопила, то вже сьогодні третій день, а завтра ще робитимуть, а там ще... І татко сидітиме в шахті не ївши.

Вона починала в'являти собі страшну смерть з голоду. Там, глибоко під землею, залізши у найдальшу від води нору, сидить він, зігнувшись, і голод його мучить, мучить... Далі вона про це не могла думати, бо вже й від цього самого кригою проймало її душу.

А коли вона не побачить живого татка, коли вона зостанеться сама на світі, то що їй тоді? Хто її так пожалує, так оборонить, як татко? Ніхто, ніхто! І, мабуть, краще було б, коли б вона не жила вже на світі, коли б і її та шахта поглинула. Коли татко вмер, коли татко лежить у шахті неживий, то нащо їй жити?

Вона просиділа весь цей день німа й непорушна. До неї знову приходила Горпина, їсти приносила, та не могла вона їсти.

На ніч вона не пішла додому, — сподівалася, що вночі, може, виберуть воду. Вона лягла долі біля того каменя, зібгавшись, як клубочок. Якийсь жалісливий шахтар укрив сердешну своєю світою. Але вона не спала. Вона то лежала, трусячися з холоду, то підводилась і дивилася, як біля шахти робили люди, чудно осяяні червоним світлом од машини, од ламп. Вони все робили, вони не спинялись: коли втомлялись одні, приходили інші замість їх, а робота все не дороблялась, а в ямі все була вода. Маруся даремно дожидалася всю ніч.

Вранці вона знову сіла на каменюку. Сівши, почула, що їй погано якось. Вона встала. Ледве встала, — відразу здалося їй, що люди коло шахти, вагончики, шахтова будівля здалека — все це враз якось захиталося, рушило й попливло перед нею. Вона хотіла зрозуміти, що це таке, і ту ж мить упала додолу, непритомна.

Прочнулася Маруся в Горпининій хаті на полу. Спершу вона не зрозуміла, де вона й що з нею. Але зараз же побачила, що біля вікна сидить Горпина й шиє. Чого ж це вона, Маруся, тут?

Горпина озирнулася й побачила, що дівчина дивиться на неї.

— Вже прокинулася? — промовила вона й підійшла до Марусі. — А що, як тобі?

— Та нічого, — відмовила Маруся. — А чого це я, тітко, у вас?

— А того, що ти вчора вранці зомліла коло шахти, а мій Петро там робив і тебе сюди приніс.

— Учора вранці? А сьогодні хіба який день? — спиталася Маруся.

— Сьогодні четвер.

— Четвер? — скрикнула Маруся. — А татко?

— Татко? — А ось стривай, скоро й про татка довідаємось, — ось-ось уже воду витягнуть усю.

— Хіба й досі ще не витягли?

— Ні.

— Четвертий день?

— Еге.

— А я ж як це?

— Та вчора вдень і вночі, і сьогодні все спала, хвала богові. Як тобі тепер?

— Анічогісінько, я піду туди.

— Ні, дочко, ти не ходи! Гаразд, що хвороба сном вийшла. Тобі треба тепер попоїсти.

— Ой, тітко, я не хочу їсти. Пити дуже хочу!

— Ну, на, напийсь, тільки не води: я тобі молока дам.

Маруся жадібно випила молоко.

— Ну, лягай же, дочко, та лежи, — промовила Горпина. — Відпочинь! А мені треба на часинку

піти з хати. Я зараз прийду, — тільки до Мотрі збігаю.

Горпина напнулася хусткою й пішла. Маруся зосталася сама. Але вона не могла лежати.-їй здавалося, що там уже доробили все, що там уже витягають з шахти людей. Вона мусить побігти туди, щоб побачити, що там буде. Може, вона зустріне татка.

Вона схопилася, швиденько вбулася й вибігла з землянки. За хвилину була вже коло шахти. Там народу було більше, ніж звичайно. Підходячи, Маруся почула слова:

— Вагончиком спуститися, вагончиком!

— Так не пройдеш туди — грязюка, слизько; а вагончиком можна.

Марусі перехопило дух. Уже, вже! Вона проскочила проміж людьми аж до шахти.

Там готовано вже вагончик, той, що в йому звичайно возять вугіль. З його одірвано верхню дошку, й один робітник сів у його.

— Ти ж гляди, — наказував йому штегер, — скоро що не так, — гукай, щоб назад тягти. Та роздивляйся добре, чи можна долізти куди треба.

— Боже благослови!

— Рушай!

Шаhtar перехрестився. Повагом почав іти вглиб вагончик, прив'язаний до кодоли, що потроху розмотувалася з барабану. Та це було не довго.

— Стій! Стій! — почулося зсередини, з шахти. Люди спинили коня, що крутив барабан.

— Назад!

Барабан закрутився назад, кодола коротшала, і за кілька хвилин вагончик з шахтарем вернувся з шахти.

— Нема ходу, братця! Всю дорогу поламало.

— Яку дорогу?

— З дощок намощену, що по їй вагончики бігають. Далі не проїдеш.

— Що його в бога робити? — бідкався штегер, — біжіть до управителя!

Один побіг. Управитель зараз прийшов і звелів спробувати пробитись у цю шахту з старої, з тієї, де вода була. Шахта була сторчова, і в неї можна буде спуститися просто в цебрі.

Всі кинулись до тієї шахти, тягнучи за собою кодолу, барабан. Маруся бігла, щоб не зостатися позаду.

— Давай цебер! Чуєш, швидше! — гукав штегер. Поспішаючись, поставили барабан, причепили цебер. Штегер сам став у нього.

— Спускай!

Барабан закрутився; цебер здригнувся і провалився у шахту. Довго крутили шахтарі барабан, а кодола все розкручувалась та розкручувалась, сягаючи аж до дна.

Врешті стали і дожидались. Дзенькнув дзвоник, — барабан закрутився знову, накручуючи кодолу назад.

Без краю довгий здався Марусі час, що проминув, поки штегера піднято з шахти.

— А що? як? — почали всі його питатися.

— Можна! Дірка, що через неї вода пробилася, страшенна. Крізь ту дірку й можна туди долізити. Хай зо мною ще хоч двоє стане.

Двоє шахтарів стало до штегера в цебер, їм подали кілька пляшок з молоком та хліба — це щоб підкріпити тих, які ще живі.

— Боже поможи!

— Спускай!

Цебер з людьми зник у ямі.

Маруся протовпилась аж до шахти.

— Та чого це тут дівчина? — скрикнув управитель, її вздрівши. Але зараз-таки пізнав її і вже більше нічого не сказав.

Маруся стояла над шахтою.

Стояла й дожидалася. Думала, що це скоро, ось зараз вернуться, витягнуть її татка. Але ніхто не вертався, не озивався. Глибока шахта проглинула людей і не вертала.

— Довго шукають! — сказав хтось.

— Якби дав бог, щоб хоч живих найшли!

І знову всі замовкли, дожидаючися...

Проминула вже, мабуть, година. Без краю довгою здалася вона всім, а найбільше Марусі! Звістки з шахти не було ніякої.

Врешті мотуз, проведений з шахти до дзвоника, заворушивсь, і дзвоник дзеленькнув. Всі стрепенулися.

— Тягни!

Барабан пішов спершу тихо, а далі все швидше й швидше. Маруся ледве дихала... Хвилина... дві... три — і ось, ось цебер!..

В цебрі стояв штегер з одним робітником і піддержу вав обрятованого чоловіка.

Але це був не Марусин татко. Обережно вийняли з цебра привезеного.

— Багато живих? — спитавсь управитель.

— Усіх троє, — відмовив штегер, — оце один, а двоє ще там. Забились у далекий закуток, такий, що й вода туди не досягла.

— А ті?

— Двох бачив — утопли, а більше нема. Та, мабуть, не минула лиха доля.

Цебер знову пішов наниз, а хвершал кинувся клопотатися коло обрятованого.

Проминуло ще з півгодини, — знову дзеленькнув дзвоник і закрутився барабан. Маруся знову вся випросталась — готова в цю мить до життя й до смерті.

Ось знову цебер — і в йому був не її татко.

Штегер сказав, що живих троє. Третій повинен бути татко. Не може бог так дуже не пожаліти її, щоб відняти від неї татка. Адже він добрий!

— Господи! — молилася вона думкою: — Адже ти добрий! Верни татка! А ні, — то візьми мене до його!

А тим часом цебер давно вже пішов наниз. І як почулося «піднімай!» — Маруся притисла свої худі рученята до грудей з усієї сили і, широко розкривши очі, втупила їх у чорну глибоку шахтову яму.

Повагом піднявся цебер.

Двоє шахтарів держали того, хто там стояв, і це був — Максим.

Ледве ступив він на землю, — ту ж мить Марусині руки обхопили його. Припадаючи до його, вона скрикнула :

— Татку! любий! живий!..

І змучена дівчина впала непритомна до ніг батькові.

Максим пролежав кілька день у лікарні, а потім кинув шахти. Удвох з Марусею вони повернулись у своє село.

Тепер вони живуть у своїй хаті і господарюють щасливо.

У Олексіївці, 1893. IV.13.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/hrinchenko_borys_dmytrovych/batko_ta_dochka